

بنام خداوند جان و خرد

۱۹۲۹۴۶۱

غرقه دریای حیرت، مولوی جلوه‌های حیرانی درد یوان کبیر و مشنوی

تر فرهاد عیسایی

www.keloo.ir

سرشناسه	عیسایی، فرهاد، ۱۳۴۱ -
عنوان قراردادی	دیوان. برگزیده. شرح
عنوان و نام پدیدآور	Divan. Selection. Interpretation مثنوی. برگزیده. شرح غرقه‌ی دریای حیرت، مولوی: جلوه‌های حیرانی در دیوان کبیر و مثنوی معنوی / فرهاد عیسایی؛ ویراستار: میکائیل رسول‌زاده. تهران: ترفند، ۱۳۹۷.
مشخصات نشر	۲۸۰ ص: ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
مشخصات ظاهری	۲-۵۰-۵۹۶۳-۶۰۰-۹۷۸-۳۴۰۰۰ ریال
شابک	فیبا
وضعیت فهرست‌نویسی	کتابنامه؛ ص. ۲۷۱-۲۷۹.
یادداشت	جلوه‌های حیرانی در دیوان کبیر و مثنوی معنوی.
عنوان دیگر	مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴ - ۶۷۲ق.
موضوع	دیوان شمس تبریزی -- حیرت (عرفان)
موضوع	Mowlavi, Jalaloddin Mohammad ibn Mohammad. Divan-i Shams-i Tabrizi--*Amazement
موضوع	مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴ - ۶۷۲ق. مثنوی -- حیرت (عرفان)
موضوع	Mowlavi, Jalaloddin Mohammad ibn Mohammad, 1207-1273. Masnavi--Amazement
موضوع	شعر، سنی -- قرن ۷ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	Persian poetry--13th century --History and criticism
موضوع	حیرت (عرفان)، *Amazement
شناسه افزوده	مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴ - ۶۷۲ق.
شناسه افزوده	دیوان شمس تبریزی. برگزیده. شرح
شناسه افزوده	مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴ - ۶۷۲ق. مثنوی. برگزیده. شرح.
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۷/ع ۵۲۹۴/۴
رده‌بندی دیوبی	۸۶۱/۳۱
شماره‌ی کتابشناسی ملی	۵۷۳۳۴۳۷

تلفن: ۶۶۹۵۵۴۴۱ - ۰۹۱۲۰۳۸۰۸۶۸

غرقه‌ی دریای حیرت، مولوی

جلوه‌های حیرانی در دیوان کبیر و مثنوی

دکتر فرهاد عیسایی

ویراستار دکتر میکائیل رسول‌زاده - فاطمه اسلامی

طراح جلد مینا بیگی

نوبت چاپ نخست ۱۳۹۷ • شمارگان ۵۰۰ نسخه

قیمت ۳۴۰۰۰ تومان

شابک ۲-۵۰-۵۹۶۳-۶۰۰-۹۷۸

© حق چاپ: ۱۳۹۷، نشر ترفند

فهرست

۱۳	دیباچه
۱۹	در گذار از سنگ تا آیین ایستادن
۲۳	فصل نخست: مبحثی نظری
۱۱	سرسخن
۱۷	در گذار از سنگ تا آیین ایستادن
۲۱	حیرت
۲۵	حیرت از نظر لغوی
۲۶	حیرت از نظر اصطلاحی
۲۷	چیستی حیرت
۳۱	فرق پریشانی و حیرانی
۳۲	مراتب و انواع حیرت
۳۴	عقل و حیرت
۳۷	اقسام حیرت در ارتباط با عقل
۴۷	رازآمیزی و حیرت
۵۲	علل یا عوامل حیرت
۵۳	دین و عقل
۵۷	عرفان و حیرت
۵۸	حیرت از دیدگاه عرفا
۶۱	حیرت و وادی سلوک
۶۴	حیرت و مکاشفه

۶۵	جنون و حیرت
۶۵	ندای درون و حیرت
۶۶	حیرانی از آواز درونی یا ذوق
۶۸	حیرت و وحدت وجود
۶۹	حیرت و خیال
۷۲	حیرت، زبان تمثیل
۷۳	مراثی حیرانی
۷۴	راز هستی، حیرت، رهیستی
۷۴	خدا بزرگ‌تر از راز هستی
۷۵	فواید حیرت
۷۹	فصل دوم: ادبیات پژوهش
۷۹	مولانا کیست؟
۸۲	غزلیات شمس
۸۴	مقالات شمس، راهی برای شناخت افکار مولانا
۸۵	چهره‌ی شمس در آینده‌ی مقالات او
۸۷	برتری شمس بر عرفا
۸۹	غزلیات شمس و چگونگی فهم آن
۹۰	زبان مولوی در دیوان شمس
۹۲	شطح‌آمیز بودن غزلیات
۹۵	مقایسه‌ی شطحیات بعضی عرفا با غزل مولانا
۹۸	نشاط و شادمانی، ویژگی کلی کلام شطح‌آمیز مولانا است
۹۹	نمادپردازی مولانا
۱۰۴	فضای حیرانی در غزل رمزی
۱۱۱	کهن‌الگوها
۱۱۷	مقایسه‌ی مثنوی و دیوان شمس
۱۱۸	قدرت مطلق درنده‌ی سبب‌ها
۱۲۵	تتابع اضافات و تکرار
۱۲۶	زبان موسیقی و حرکت

تشخیص و جاندارپنداری، آنیمیزم	۱۲۷
حس آمیزی	۱۲۷
غزل‌های ناشی از مستی و حیرانی	۱۲۹
مولانا و حیرانی	۱۳۰
حیرت و نمی‌دانم‌های مولانا	۱۳۶
حیرت و جنون مولانا	۱۴۲
تفاوت‌ها و تشابه‌های حیرت مولانا	۱۴۵
سخن از اتحاد و اتصال با حق	۱۴۶
جایگاه بنای عشق‌ها	۱۴۶
تحلیل حیرت و حیرانی در غزلیات شمس و منشاء آن	۱۴۷
جایگاه حیرانی در اندیشه مولانا	۱۵۳
هستی‌شناسی	۱۵۵
انسان‌شناسی مولانا	۱۶۳
عوامل حیرت	۱۶۷
انسان و حیرت	۱۷۲
خداوند عامل حیرت و رهایی‌بخش از حیرت	۱۸۰
زیبایی و حیرت	۱۸۲
عشق و حیرت	۱۸۸
دین و سیرت مولانا	۱۹۹
اسباب حیرانی عاشق و معشوق	۲۰۱
معشوق و حیرت	۲۰۳
پیوند حیرت با عقل و خیال	۲۰۷
حیرت و آینه	۲۱۰
دایره‌گونی مراتب حیرت	۲۱۴
عقل و عشق و حیرت	۲۱۷
حیرت و عقل	۲۲۰
رابطه‌ی جهل و حیرت	۲۲۱
رابطه‌ی حیرت و فلسفه	۲۲۲

۲۲۵	 ناتوانی دانایی و بصیرت در فهم حیرت
۲۲۹	 عقل و فکرت حجاب حیرت
۲۳۳	 فرافکنی حیرت
۲۳۸	 زمینه‌های فرافکنی در غزلیات شمس
۲۴۰	 جلوهای حیرانی
۲۴۷	 تقابل و حیرت (پارادوکس و حیرت)
۲۵۱	 حیرت و تضاد
۲۵۴	 حیرت و زیبایی
۲۵۵	 دعوت به حیرانی
۲۵۶	 ضرورت وجود در زوایای شیخ و اهنما
۲۵۶	 حیرت طریق هدایت است از مسیر ضلالت
۲۵۷	 حیرت گذرگاه هدایت
۲۵۷	 حیرت و خاموشی
۲۶۳	 فصل سوم: نتیجه‌گیری
۲۷۱	 کتاب‌نامه
۲۷۹	 مقاله‌ها

دیباچه

تجلیات عاطفی هر شاعر، سایه‌ای است از «من» او، و «من» هر شاعر نموداری است از سبب‌های وجودی او و گسترشی که در عرصه‌ی فرهنگ و حوزه‌ی شناخت هستی دارد. عواطف بعضی از شاعران، از یک «من» محدود و کوچک و شخصی سرچشمه می‌گیرد، و «من» اغلب گویندگان ادب درباری؛ ولی عواطف بعضی دیگر سایه‌ای است از یک «من» انسانی و متعالی.

مولوی شاعری است که می‌تواند از من متعالی سرچشمه می‌گیرد و گستره‌ی اندیشه‌ی او به گستردگی جهان هستی و وجود است؛ تفکر او تفکر ازلی و ابدی می‌باشد که در طول دوران هر انسان را به‌همین است و به هیچ‌وجه جنبه‌ی شخصی و خصوصی ندارد. اندیشه‌ی مولانا کتابی راهنما و چراغی است راه‌گشای همه‌ی پویندگان راه رستگاری.

با پیشینه‌ای که از مطالعه‌ی آثار مولانا داشته‌ام و با توجه به بسامد بالای واژه (ندانم) در بعضی از غزل‌ها که فضایی حیرانی‌ناشان، دریافتم که در باب این موضوع پژوهش و کتاب مستقلی نگاشته نشده است.

هرچند می‌دانستم که پرداختن به این موضوع، کار ساده‌ای نخواهد بود و باید آن را همانند خود حضرت مولانا در عالم ناهوشیاری یا حیرانی رها کرد و تنها مقداری از آن عالم فراخردی به قید قلم درخواهد آمد؛ چرا که سرایس غزلیات مولانا، غیرارادی بوده است و مولانا علی‌رغم بی‌میلی به شعر، ناتوان از ناسرودن بود؛ بنابراین غزلیات مولانا، همچون اقیانوس بی‌کرانی است که تنها غواصانی ماهر توانایی غوطه‌ور شدن در امواج آن را دارند و نگارنده عاری از این القاب و عناوین و یا هنر است.

در نخستین مرحله از پژوهش و با علم به سختی این مسیر و به منظور مطالعه و شناخت جهان‌بینی مولانا به توزّق و خوانش بیت به بیت دیوان کبیر پرداختم. ابتدا موضوعات اصلی و مهمی را که در حوزه‌ی حیرت آمده بود و مولانا بر آن‌ها تأکید داشته است، از جمله عقل و حیرت، حیرت و زیبایی، ارتباط جزء با کل، دین مولانا (حیرت) مشخص گردید. در خوانش دوم، ابیات مورد نظر حاشیه‌نویسی و مطالب ضروری در کنار ابیات نوشته شد، پس از آن استخراج ابیات از دیوان و فیش‌برداری آغاز گردید. در این مرحله بیش از صد موضوع انتخاب شد که از تنوع فراوان برخوردار بود و آوردن آن‌ها به صورت یک فهرست، پشت سر هم، کار درستی به نظر نمی‌رسد؛ لذا با مطالعه‌ی مجدد و مکرر ابیات این نتیجه حاصل شد که روح حیرت سرگشته‌ی در بیشتر ابیات قابل مشاهده است و موضوعاتی چون حیرت و فلسفه، حیرت و عقل، حیرت و عشق، حیرت و زیبایی، حیرت و فراق‌کنی و انواع حیرت، را می‌توان خوشاوند و زیرمجموعه‌ی عنوان کلی حیرت قرار داد.

در اثنای تحقیق و مطالعه دریافتم که حیرت مولانا فقط مختص ابیاتی نیست که واژه‌های حیرت و تحیر در آن‌ها به کار رفته است، و نیز بعد از پرداختن به نمادهای حیرانی این نتیجه به دست آمد که حیرانی مولانا منحصر به کلمات نمادین، یا زمان و مکان خاصی نیست؛ چرا که او برای واژه علاوه بر این، به جان هم معتقد بود. سرنوشت و سرگذشت واژه را موازنه‌ی سرنوشت و شغل بیت‌سنان می‌دانست؛ لذا همان‌طور که غزل‌ها را ناهوشیارانه می‌سرود و نمی‌توانست حدّ موشی باشد؛ حیرانی‌اش نیز بر همین منوال بود. او از هر ذره‌ی هستی متحیر می‌شد؛ از این‌رو تصمیم گرفته شد برای تدوین تحقیق، ابیات را در آغاز بر مبنای کاربرد واژه‌های حیرت، حیرانی یا تحیر، استخراج و دسته‌بندی شود، اما به سرعت دریافتم که در این صورت فضای حیرانی از دست می‌رود. پس براساس فضای حیرانی، دسته‌بندی گردید؛ سپس به معلول حیرانی از جمله به شطحیات پرداخته شد.

در خلال پژوهش حیرت از منظرهای مختلف، به‌ویژه عقل و فلسفه مطالعه گردید؛ چرا که فلسفه تنها رشته‌ای است که نه تنها ادبیات را تقلیل نمی‌دهد؛ بلکه

در این بررسی‌ها، سایر آثار مولانا از جمله مثنوی در چند موضوع اساسی مطالعه گردید تا خواننده‌ی گرامی با پیش‌زمینه‌ی فکری مناسب به فهرست مراجعه کند.

این کتاب حاوی سه فصل است: فصل نخست به مبانی نظری پرداخته شده است با عناوینی همچون: حیرت از نظر لغوی و اصطلاحی، چیستی حیرت، فرق پریشانی و حیرانی، حیرت و عقل، دین و عقل، عرفان و حیرت، حیرت و وادی سلوک، حیرت و مکاشفه، جنون و حیرت، حیرت و وحدت وجود، حیرت و خیال، مراتب حیرانی، راز هستی و حیرت در هستی، خدا بزرگ‌ترین راز هستی، فواید حیرت، حیرت و معرفت‌الله و حیرت و راهبری. در فصل دوم (ادبیات پژوهشی) با مطالبی چون: مولانا و حیرت، بررسی مقالات و شمس تبریزی و زبان مولانا در دیوانه‌سر، شطح‌آمیز بودن غزلیات، نمادپردازی مولانا، فضای حیرانی غزل، کهن‌الگو، مقایسه مثنوی و دیوان شمس، مولانا و حیرانی، تحلیل حیرت و حیرانی در غزلیات شمس، هستی‌شناسی، انسان‌شناسی مولانا، عوامل حیرت، انسان و حیرت، زیبایی و حیرت، عشق و حیرت، دین و سیرت مولانا، حیرت و خیال، حیرت و آینه، دایره‌نویسی حیرت، عقل و حیرت، حیرت و فلسفه، حیرت و جنون، فراق‌کنی حیرت، زمینه‌های فراق‌کنی در غزلیات شمس و به‌صورت عام، فراق‌کنی حیرت مولانا در اعدای عشق و پدیده‌های جهان مولانا، رابطه حیرت و پارادوکس، حیرت و تضاد، حیرت و رهایی، حیرت و خاموشی و لزوم خاموشی و گریز از شرح... به‌صورت مبسوط اشاره شده است. فصل سوم نیز به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری اختصاص داده شد.

مطالبی که نگارنده به آن رسید عبارت است از: خداوند منشأ حیرانی است، قرار ندادن نامتناهی در متناهی بزرگ‌ترین عامل حیرانی است که توسط منشأ حیرانی یعنی خداوند صورت گرفته است، حقیقت، جهان و دانایی در پشت واژه‌ی حیرت نیست؛ بلکه در پشت حیرانی‌هاست و حیرت همان دانایی و حقیقت است. مولانا هرگز عقل و حیرت را در تقابل ندانسته و اعتقاد داشته اختلاف آنها اختلاف ظرفیتی است، معرفت، عشق، جهان و در نهایت خدا را

اساس درونی دانسته نه آسمانی. از دیدگاه او عقل و عشق دو جناح لازم و ملزوم معرفت هستند مولانا اعتقاد داشته معرفت حیرت فراتر از طور خرد است و برای رسیدن به پشت حیرانی باید که عقل را مست کرد، نه حذف و عقل را تا آستانه‌ی حیرانی یار و پس از آن بار دانسته است.

در پایان ذکر چندین نکته ضروری به نظر می‌رسد:

۱. منبع تحقیق دیوان ده جلدی به تصحیح استاد بدیع الزمان فروزانفر است که هفت جلد آن شامل ۳۲۲۹ غزل و ۳۴۶۶۲ بیت می‌باشد.

۲. در این مجموعه تنها غزلیات فارسی مدنظر بوده است و غزلیات عربی از این مجموعه خارج است.

۳. ارجاعاتی که در این مجموعه به مثنوی شریف شده است، براساس کتاب «بر لب دریای مثنوی معنوی» کریم زمانی، سال ۱۳۹۳، چاپ ششم است.

۴. در این کتاب، ارجاع به دیوان شمس به برکت مولانا به صورت اختصار (غ، ش، شماره غزل: شماره بیت) آمده است.

چه دانستم که این سودا مرا زین‌سان کند مجنون

دلم را دوزخی سازد / در چشمم را کند جیخون

چه دانستم که سیلابی مرا ناگاه بریاید

چو کشتی‌ام در انداز / بیازد فلزم پر خون

زند موجی بر آن کشتی که تخته تخته بشکافت

که هر تخته فرو ریزد ز گریبان‌های گوناگون

نهنگی هم بر آرد سر، خورد آن آب دریا را

چنان دریای بی‌پایان، شود بی‌آب چون هامون

شکافتد نیز آن هامون، نهنگ بحر فرسا را

کشد در قعر ناگاهان، به دست قهر چون قارون

چو این تبدیل‌ها آمد نه هامون ماند و نه دریا

چه دانم من دگر چون شد که چون غرق است در بی‌چون

چه دانه‌های بسیار است، لیکن من نمی‌دانم

که خوردم از دهان بندی در آن دریا کفی افیون

(غ، ش ۱۸۵۵)

هزاران سال با حیرت نشستم به او پیوستم و از خود گذشتم

ولیکن سرگذشتم این سه حرف است تراشیدم، پرستیدم، شکستم

(اقبال لاهوری)

فرهاد عیسایی

(تابستان یکهزار و سیصد و نود و هفت خورشیدی)

www.ketab.ir